

youbides de Damas, Paris 1938-50, I-III; M. Ecoc-hard – C. Coeur, *Les bains de Damas*, Beyrouth 1943; E. Littmann, "Arabische Khan Inschriften aus Syrien", *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, Ankara 1947, I, 235-241; K. A. C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Middlesex 1958, s. 115, 311, 318; Khaled Moaz – S. Ory, *Inscriptions arabes de Damas*, Damas 1977; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1977, tür.yer.; M. Meinecke, "Die Osma-nische Architektur des 16th Jahrhunderts in Da-mascus", *Fifth International Congress of Turkish Art* (ed. G. Fehér), Budapest 1978, s. 575-597; M. Kürd Ali, *Hitatü's-Şam*, Beyrut 1403/1983, I-VI; Ekrem Hasan el-Ulebi, *Hitatü Dimaşk*, Di-maşk 1410/1989; Kuteybe eş-Şihâbi, *Esvâku Dimaşk el-kadime ve müşeyyedâtühe't-târî-hiyye*, Dimaşk 1990; a.mlf., *Müşeyyedâtü Dı-maşk zevâtü'l-azriha ve 'anâşuruhe'l-cemâliyye*, Dimaşk 1995; a.mlf. – Ahmed el-İbiş, *Me'â-limü Dimaşk et-târîhiyye*, Dimaşk 1996; Abdul-lah Manaz, *Suriye'nin Başkenti Şam'da Türk Dönemi Eserleri*, Ankara 1992; R. Burns, *Monu-ments of Syria*, London 1992, s. 72-108; Abdül-kâdir er-Reyhâvî, *el-İmâretü'l-'Arabîyyetü'l-İslâ-miyye, haşâ'ışühâ ve âşâruha fi Süriyye*, Di-maşk 1999; a.mlf., "el-Ebniyetü'l-êseriyye fi Di-maşk", *el-Havliyatü'l-êseriyyetü's-Süriyye*, VIII-IX, Damas 1958-59, s. 67-74; a.mlf., "el-Medrese-tü'l-Çakmakîyye", a.e., X (1960), s. 69-87; M. van Berchem, "Inscriptions arabes de Syrie", *Mémoi-res présentés à l'institut égyptien*, III/5, Le Caire 1897, s. 417-520; E. Herzfeld, "Damascus: Stu-dies in Architecture", *AI*, IX (1942), s. 1-53; X (1943), s. 13-70; XI-XII (1946), s. 1-71; XIII-XIV (1948), s. 118-138; N. Elisséeff, "Les monuments de Nur ad-Din", *BEO*, XIII (1949-51), s. 5-43; Se-mavi Eyice, "İstanbul-Şam-Bağdat Yolu Üzerin-deki Mimarî Eserler", *TD*, IX/13 (1958), s. 81-110; J. de Maussion, "Note sur les bains de Da-mas", *BEO*, XVII (1962), s. 121-132; Y. Sauvan, "Une liste de fondations pieuses (waqfiyya) au temps de Selim II", a.e., XXVIII (1975), s. 231-258; A. Raymond, "Les grands waqfs et l'orga-nisation de l'espace urbain à l'époque ottomane (XVI-XVII. siècles)", a.e., XXXI (1979), s. 113-128; T. Miura, "The Sâlihiyya Quarter in the Suburbs of Damascus: Its Formation, Structure and Transformation in the Ayyubid and Mamluk Arabe", a.e., XLVII (1995), s. 129-182; B. Marino, "Les territoires des villes dans la Syrie ottomane (XVI.-XVIII. siècles)", a.e., LII (2000), s. 263-278; R. Hartmann, "Şam", *İA*, XI, 298-310.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

ŞAMANİZM

**Paleolitik çağdan günümüze
Sibirya ve Orta Asya topluluklarında
varlığını sürdüren
inanış ve merasimlere verilen ad.**

Şamancılık veya Kamcılık olarak da bili-nen Şamanizm (Fr. chamanisme) bir din-den ziyade merkezinde şamanın yer aldı-ğı, kendine has inanç ve ritüelleriyle fark-lı formları bulunan vecde dayalı bir yön-temdir. Tunguzca'da "kâhin, sihirbaz" gibi anlamlara gelen, Batılı etnolog ve antro-

pologlarca "rahip, büyücü, hekim veya ruh avcısı" şeklinde tanımlanan şaman kelime-si XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rusça'ya geçmiş ve bu yolla yayılarak etnoloji kav-ramları arasına girmiştir. Tatarca ve Al-tayca'da şaman karşılığında kam (gam) kelimesi kullanılır. Eski Uygur yazmalarını ihtiva eden *Türkisch Turfan Texte*'te, *Kutadgu Bilig*'de ve *Codex Cumanicus*'ta geçer. Ayrıca Yâkutça'da "oyun", Moğolca'da "böge" veya "bö", Kırgızca ve Kazakça'da "bakşı / bahşı, karamurt, dar-ger", Samoyed dilinde "tadibey" şeklinde yer alır. Kadın şamanlar ise "utagan, uda-gan, ubakan, utugan" diye adlandırılır.

Şaman kelimesinin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Şaman-cılığın kökenini Budizm'e dayandıran ve güneyde ortaya çıkıp Kuzey Asya'ya yayıl-dığını söyleyen araştırmacılara göre şaman kelimesi Sanskritçe'de "dilenci-rahip" veya "Budist rahip" karşılığındaki sramana / çramana, Pali dilindeki biçimiyle samana kelimesinden Çince'ye şa-men (bilge kişi) biçiminde geçmiş, Mançu-Tunguzca'da şaman / haman şeklini almıştır. Arapça'da Budizm'i ifade etmek için kullanılan "şe(ü)meniyye" kelimesinin de buradan geldiği kabul edilmiştir (bk. SÜMENİYYE). Mircea Eliade ise XIX. yüzyılda şarkiyatçı-ların büyük bir kısmı tarafından kabul gö-ren bu görüşün, daha sonra çeşitli araş-tırmacılar tarafından şamanın Tunguzca bir kelime olduğu ve "sramana" kelimesiyle bir ilgisinin bulunmadığı ileri sürülerek reddedildiğini belirtir. Fakat daha sonrak-i bir grup araştırmacı, bu ilk görüşü tekar-rar öne çıkarmak suretiyle Orta Asya'daki Türk toplulukları tarafından benimsenen şaman inancının Lamaclık diye bilinen Budist inancın bu bölgelere yayılmasıyla or-taya çıktığını söyleyip şaman kelimesinin Budist kökenle bağlantısını ispatlamaya çalışmıştır. Buna karşılık Eliade, söz konu-su Budist etkiyi ve etimolojik bağlantıyı kabul etmekle birlikte şaman kültürün Budizm'i önceleyen ve Orta Asya coğraf-yasını aşan varlığına dikkat çekmiştir.

Kamçatka yarımadasından başlayarak bütün Kuzey ve Orta Asya, Kuzey Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Kore ve Japon-ya'yı içine alan geniş bir coğrafyada çok eski çağlardan beri uygulanan çeşitli tek-niklerin ortak adı olan Şamanizm'in farklı tanımları yapılmıştır. Genellikle Ural-Altay halklarıyla ilişkilendirilen Şamanizm, ev-rimci teoriler doğrultusunda bilhassa Rus ve İskandinav araştırmacıları (S. A. Toka-rev, L. P. Potapov, J. Stadling, I. Paulson, A. Hultkrantz) tarafından "animizmin bir

sonraki aşaması, tabiatın kişileştirilmesi-ni esas alan, düalist ruh ve dünya görüşü-ne dayalı bir inanç sistemi" olarak tarif et-miştir. Özellikle Sibirya Şamanizmi'ne yöne-lilik yeni bir teori geliştiren R. N. Hamayon ise Şamanizm'i av ile avcı ilişkisine atıfla açıklamıştır. Ona göre şaman âyininin temeline ruhlar tarafından canlandırılmış hayvan vücutlarını takdis ederek insanın ava müdahalesini gerçekleştirme vardır. Şamanların âyin sırasında geyikler gibi ba-ğırması, onların çiftleşme anında yaptık-ları gibi sıçraması bu prensiple alâkalıdır. Eliade ise Şamanizm'in mistik doğasını or-taya koymak suretiyle onu en eski vecd tek-niklerinden biri, şamanı da bir ruh uzmanı ve vecd ustası diye nitelemiştir. Eliade'e göre Arktika, Sibirya ve Orta Asya kültür-lerinde birbirinden farklı iki alan mevcuttur. Bunlardan biri göktanın ekseninde oluş-muş dinî alan, diğeri vecd deneyimi ve si-hirden oluşan Şamanizm'dir. Eski Türkler'deki din ve sihir alanlarına yönelik benzer bir ayırım Ziya Gökalp tarafından Toyonizm ve Şamanizm şeklinde yapılmıştır. Hikmet Tanyu ise Toyonizm'in Budizm karşılığı-nı da kullanıldığını, Şamanizm'in de birbiriyle alâkasız inançlar için yanlış bir adlandırma olduğunu ileri sürmek suretiyle Eski Türkler'in tek tanrı inancını benimsediği-ni ispatlamaya çalışmıştır. Öte yandan M. Fuad Köprülü Şamanizm'i bir din olarak kabul etmiş, Orta Asya Türk-Moğol Şama-nizmi'nin Yesevî, Rifâî, Kalenderî, Haydarî, Bektaşî ve Torlakî gibi İslâm tarikatları üze-rinde etkili olduğunu belirtmiştir. Irene Me-likoff da Anadolu Aleviliği'nde yer alan kırk-lar semahını doğrudan Şamanizm'e bağ-lamış, Alevilik içinde birçok şamanî unsu-run bulunduğu dikkat çekmiştir.

Modern araştırmacılar Şamanizm'i Ark-tika ve Güney Sibirya'da uygulandığı biç-i miyle geleneksel Şamanizm, kuzeydeki gö-çebe Türk toplulukları ile Orta Asya yer-leşik toplumlarının bir tür inanç sentezi olan İslâmlaştırılmış Şamanizm (Baksılık) ve günümüzde bir grup Batılı tarafından tekrar uygulanmaya başlandığı şekliyle Ye-ni Şamanizm olmak üzere üç gruba ayırır. Şamanizm'in temelini ruhlara yönelik inanç oluşturur. Şamanların görevleri bölgeden bölgeye değişmekle birlikte genelde ruh-lar / tanrılar âlemiyle irtibat kurmak su-retiyle insanları kötü ruhların etkisinden korumak ya da kurtarmaktır. Şamanî halk-ların çeşitli kültürlerle mensup olması se-bebiyle şamanî kozmolojide tam bir görüş birliği yoktur. Genellikle kâinat gök (yukarı dünya), yeryüzü (orta dünya) ve yer altı (aş-a-ğı dünya) diye üç kısma ayrılır. Gökte Altay-

lar'ca Bay Ülgen, Yâkutlar'ca Ürün Aar Toyon diye isimlendirilen iyilik tanrısı ve ona bağlı iyi ruhlar (aru tös), yeryüzünde insanlar, yer altında ise kötülük tanrısı Erlik Han ve ona bağlı kötü ruhlar (kara neme / tös) bulunur. Ülgen evrenin yaratıcısı olan ruhtur, ancak göktanrıdan farklıdır. İlkbahar, yaz ve sonbahar âyinlerinde Ülgen için beyaz bir kısrak kurban etme âdeti vardır. Ülgen'in yedi oğlu, dokuz kızı ve birtakım yardımcı ruhlarının bulunduğu ve göğün her bir katına oğullarından birinin yerleştiğine inanılır. Altaylılar'da her boy Ülgen'in oğullarından birini kendi boyunun koruyucusu kabul eder. Yâkutlar'a göre de Ürün Aar Toyon'un maiyetinde çeşitli tabiat olaylarını idare eden yedi ilâh vardır. Bu tanrı veya ruhların sayısı, yerleri, adları ve görevleri topluluklara göre değişmektedir. Altaylılar'a göre yer altında yaşayan kötü ruhların başında Erlik Han bulunur. Yâkutlar'da bu Arsan Duoloy diye bilinir. Erlik sırf kendisine hürmet edilip kurbanlar kesilmesi için insanlara hastalık bulaştırır. Ayrıca ip gibi olan insan ruhunu alıp yerin en alt katına götürür. Orada ruhu sorguya çektiikten sonra kendi emrinde kullanır. Şaman Erlik'in elinden ruhu kurtarmak için yedi engeli (putak) aşmak zorundadır. Erlik'in yedi veya dokuz oğlu ve kızı vardır. Bunlar yer altı ve yer üstündeki bütün kötü ruhları idare eder, yer altına inen şamanı yönlendirmeye çalışır. Erlik'e at kurban edilmez, çocuklarına ise ancak zayıf ve sakat hayvanlar kurban edilebilir. Yer altında yaşayan ruhlardan biri de Altaylılar'ın "üzüt" veya "aza" adını verdikleri ölüm ruhlarıdır. Şamanlardan başkasının göremediği üzüt ölünün kırkı çıkıncaya kadar evlere girmeye çalışır. Bunlar genellikle kasırga içinde bulunur. Altaylılar'ın "körmözler"i de ölü ruhlarıdır. İnsanların ruhlarını çalarak onların hastalanmasına sebep olurlar. Yâkutlar'da bu ruhlara "abası" veya "yör" adı verilir. Bu ruhlar şaman hastalığı diye adlandırılan "mene-rik"e de sebep olur. Altaylılar'a göre Erlik yeryüzüne gönderdiği "aldaçılar"la insanların ruhunu alır. Ölüm halinde ruh bir kuş gibi uçup gider. Ölen kimsenin ruhunun bir yıl süreyle evlere tekrar dönebileceği inancı yaygındır. Türk toplulukları ayrıca "ıduk yir-sub" diye adlandırılan yer-su ruhlarına inanır. Hemen her yerin bir sahibi (iye) vardır. Yeryüzünde bir iş yapılacağı zaman o yerin sahibinden izin almak gerekir ve bu izin ancak o yerin sahibine kurban sunmakla olur. Türk topluluklarında bütün vatanın kutsallaştırılması bu inançla bağlantılıdır.

Bu iyi ve kötü ruhlar aynı zamanda doğum ve ölümle ilişkilendirilir. Altaylılar'a göre insanın "kut" diye isimlendirilen ruhu gökte bulunur. Ülgen çocuğun doğması için oğlu Yayık'a emir verir. O da ikamet ettiği beşinci kat gökten Yayıçı'ye babasının emrini tebliğ eder. Yayıçı gökteki Süt Ak Göl'den (Cennet gölü) canı olarak çocuğun doğmasını sağlar. Yâkutlar'a göre çocuğun ruhu bir kuş şeklinde gökten iner. Yâkutlar gökte oturan Ayısı Kotun (Hatun) adlı bir doğum tanrıçasından da bahseder. Orhon yazıtlarında geçen Umay Ana ise çocukları koruyan bir tanrıça gibi gözükmektedir. Doğumla ilgili ruhlardan biri de "albastı, algelini, alkanısı" gibi adlarla anılan ruhtur. Bu ruh doğumun ardından loğusa kadınlara musallat olarak onların ölümüne sebep olur (bk. ALKARISI).

Şamanî topluluklarda bütün tabiat olayları birtakım ruhlarla ilişkili görülür. Gök gürlediği zaman göğe ok atmak, yıldırım çarpması sonucu ölen kişiler için âyinler düzenlemek, baharda ilk gök gürlemesiyle birlikte dağlara çıkıp dört bir yana süt serpmek hep ruhlarla ilişkilendirilmiştir. Tabiat ruhları ateşte, evlerde (ev iyesi), ormanlarda, dar geçitlerde ve yollarda bulunur. Genel olarak "iye / eye" diye isimlendirilen bu ruhlara, özellikle de orman ruhlarına ağaçlara bağlanan bez parçaları ve hayvan kürkleri şeklinde kurban sunma geleneği mevcuttur. Sibiryâ bölgesindeki dağ başlarında sıkça rastlanan ve "obo" adı verilen taş yığınları, oradan geçen yolcuların yolculukları süresince kazaya uğramamaları için o yerin sahibine sundukları bir tür kurbandır.

Bu karmaşık ruh inancı doğrultusunda şamana ruhlarla bağlantıya girerek birtakım zorlukları aşmak, hastaları iyileştirmek, kayıp eşyaları ya da bunları çalanları bulmak, yağmur ve dolu yağdırmak, rüzgâr estirmek, ölü ruhunu öbür dünyaya göndermek, avda şanssızlığı gidermek gibi sebeplerle başvurulur. Şaman görevini yerine getirirken ya ruhu bedeninden ayrılarak başka bir dünyaya gider veya ruhlar şamanın içine girip ona ilham verir. Şamanın doğum, evlenme, ölüm ve defin törenlerinde fonksiyonu yoktur. Ancak zor geçen bir doğumu kolaylaştırmak için göreve çağrılabilir. Şamanların tedavi ettiği hastalıklar arasında mide hastalıkları, romatizma, sinir hastalıkları, frengi vb. vardır. Şaman bu hastalıkların hangi ruhtan ya da cinden (körmöz) kaynaklandığını bulup sahibine gösterir, hasta böylece iyileşmiş olur.

Şamanlar, ruhlarla ilişkiye girme ve onları insanların lehine yönlendirme şeklindeki görevlerini yerine getirirken birtakım yardımcı ruhlara başvurur. Bu ruhlar ayı, kurt, siğir, tavşan gibi memeli hayvanların ruhlarından olabileceği gibi kaz, baykuş, kartal türünden kuşların ruhları da olabilir. Bu sebeple şamanlar çeşitli hayvanların kılığına girerek seyahat eder. Ölmüş kahramanların ruhları, ocak, orman ve yer-su ruhları da yardımcı ruhlardan kabul edilir. Şamanların gücünün bu yardımcı ruhların gücüyle orantılı olduğuna inanılır. Ölmüş şamanların töz adı verilen ruhları başta olmak üzere yardımcı ruhlar âyin sırasında şamanın içine girmek ve bilincini kontrol etmek suretiyle ona yol gösterir. Yardımcı ruhların görevleri şamanın yapacağı âyin türüne göre değişir. Bu ruhlar şamana bazan sadece ilham verir. Altaylılar yardımcı ruhların şamanın içine girmeyip onu yalnız dışarıdan desteklediğine inanır. Tunguzlar'da ise ruh şamanın içine girerek ona yeni bir karakter kazandırır. Meselâ acı duymayan bir ruh şamanın içine girdiğinde şaman vücudunu keskin bir aletle yaralar ve acı duymaz. Ancak gerçek şamanlar bu tür şeyler yapmaz. Büyük şamanların on, küçük şamanların bir veya iki yardımcı ruhu bulunur. Güçlü bir şaman diğer bir şamanın ruhunu ele geçirip kendine hizmet ettirebilir. Yâkutlar yardımcı ruha "iye kıl" veya "emeget" adını verirler. Bu, ruhun eşi veya hayvanda tecessüm eden canıdır. Ruh öldüğünde şaman da ölür.

Yâkut ve Dolganlar'da görüldüğü üzere genellikle şamanlık âyini dört aşamadan oluşur: Yardımcı ruhların çağırılması, hastalığın sebebinin bulunması, tehdit, gürültü vb. şeylerle kötü ruhların kovulması, şamanın göğe yükselişi. Şamanlığın ruhanî tayin, kendiliğinden seçim ya da kalıtsal yolla elde edildiği kabul edilir. Şaman olabilmek için özel kabiliyet ve eğitim gereklidir. Sibiryâ ve Altaylı topluluklarına göre Şamanlık aileden intikal eder; banyılma, sinir krizi ve astım nöbetleri şeklinde kendini gösterir. Bu esnada şaman aday kendinden geçerek vecd haline girer. Bu sebeple eski Rus bilim adamlarının çoğu şamanları yarı deli insanlar olarak nitelemiş, bazan da bu kişileri insanların dinî duygularını istismar eden şarlatanlar diye görmüşlerdir. Yâkutlar'da şaman hastalığına tutulan kişi ancak şaman olmak suretiyle bu hastalıktan kurtulabilir. Kendisine Şamanlık verilen kişi Şamanlığı kabul etmezse delirir ya da ölür. Kutup bölgelerinde görülen bu şaman has-

taliğının bölgenin iklim yapısıyla doğru-
dan ilişkisinin bulunduğu da kabul edil-
mektedir. Şamanlık yapmaya yetenekli ki-
şi tecrübeli bir şaman tarafından eğitilir.
Şaman, gökyüzüne çıkarken ve yer altı
dünyasına inerken hangi yöntemleri kul-
lanacağını tecrübeli şamanlar veya onların
şaman adayına kılavuzluk etmesi için gö-
revlendirdiği yardımcı ruh vasıtasıyla öğ-
renir. Bu ruh şaman adayına her zaman
yardımcı olur.

Yâkutlar'da şamanlar muhatap olduk-
ları ruhların tabiatına göre ak ve kara di-
ye ikiye ayrılır. Ak göğün, kara yerin ren-
gidir. Kadınlar temiz kabul edilmedikleri
için ancak kara şaman olabilirler. Buryat-
lar'da ak şamanların elbiseleri beyaz, ka-
ra şamanlarınki mavi renklidir. Ak şaman
ölünce cesedi yakılıp külleri beyaz bir tor-
baya, kara şamanın yakılan cesedinin kül-
leri ise kara bir torbaya konulur. Hakaslar
kam ölünce onu bir ağaç kovuğuna koyar
ve bir ağaç parçası ile kovuğun ağzını ka-
patırlar. Birçok araştırmacı ak ve kara Şa-
manlığın başlangıçta bulunmadığını, da-
ha sonra çeşitli kültürlerin etkisiyle orta-
ya çıktığını, buna rağmen ak Şamanlığın
asıl Şamanlık, aile reisinin de ak şamanın
prototipi olduğunu kabul eder. Yâkutlar
ise şamanları ak ve kara dışında halk için-
de gördükleri itibara göre büyük şaman
(ulahan oyun), orta şaman (ortu oyun) ve
küçük şaman (kenniki oyun) şeklinde üç
gruba ayırır.

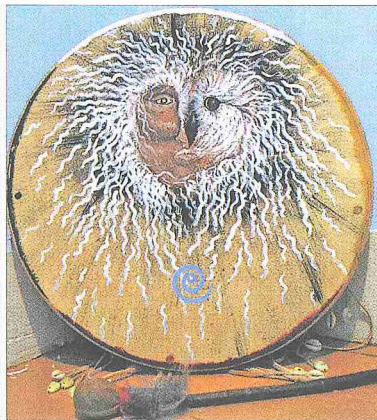
Geleneksel Şamanizm'de şaman kıya-
feti eski önemini yitirmiş olmakla birlikte
genelde cübbe veya hırkaya benzer bir üst-
lük (manyak), hayvan derisinden yapılmış
bir göğüslük, çeşitli kuş (puhu, ağaçka-
kan vb.) tüylerinin takıldığı kırmızı renkli
bir başlık, eldiven ve yüksek konçlu ayak-
kabıdan oluşur. Ayrıca şamanın belinde
kırmızı renkli bir kuşak, kuşağa bağlı ola-
rak ay ve güneşi sembolize eden iki demir
levha ile yılanları sembolize eden mavi

boncuklar yer alır. Altaylılar'da şaman elbi-
sesi bütününü tasvir ettiği hayvanı andırır
ve şamanlar kendilerini o hayvanla özdeş-
leştirir. Ülgen başta olmak üzere iyi ruhlar
için âyin yapan şamanlar cübbe giymez-
ken Erlik ve ona bağlı kötü ruhlar için âyin
yapan şamanlar mutlaka cübbe giymek
zorundadır. Şaman başlığı ise daha ziya-
de iyi ruhlar için yapılan törenlerde giyilir.
Şaman elbisesi şamanın kendini kötü ruh-
lardan koruyan bir zırh görevi yapar. Âyin
sırasında şamanın taktığı boynuzlar da kö-
tü ruhları ürkütmek içindir. Erkek ve ka-
dın şaman kıyafetleri arasında kadınların-
kinin daha süslü olması dışında fark yok-
tur. Toplam 600 parçadan oluşan bu kı-
yafeti şaman ailesine mensup temiz, leke-
siz kadınlar diker. Şaman, cübbesinin ta-
mamlanmasının ardından elbiseyi ruhla-
rın onayına sunar. Eğer ruhlar cübbede bir
değişiklik isterse şaman bu istekler doğ-
rultusunda değişiklik yapar. Altaylılar'da
şamanın elbisesi deriden bir çanta içeri-
sinde çadırın uzak bir köşesinde saklanır.
Eskimiş olan elbise ormanda bir ağaca asıl-
ır. Şaman öldüğü zaman elbisesi mezarı-
nın yanı başına konulur. Her yeni şaman
için yeni elbise yaptırmak gerekir. Şaman
elbiselerinde farklılaşma, çeşitli ruh ve var-
lıkları temsil etmek üzere elbise üstüne
dikilen / takılan parçalarda göze çarpmak-
tadır. Modern anlamda kendilerini şaman
ilân eden kimselerin elbiselerinde bu nes-
neler daha modern hale getirilmiştir.

Yine geleneksel Şamanizm'de şaman-
ların kullandığı temel enstrüman "çaluu"
ve "tüngür" denilen davul ve deftir. Davul
şamanın mesleğe davetinden sonra ata
ruhlarının verdiği ilham üzerine yapılır. Yu-
varlak ve oval biçimde olan davulun kas-
nağı kayın veya sedir ağacındandır. Davul
yapımında kullanılan ağacın temiz, insan
elinin değmediği ıssız yerlerdeki ağaçlar-
dan seçilmesine özen gösterilir. Davulun
derisi dağ keçisi ya da geyik derisindendir.

Davul yapıldıktan sonra şaman tarafından
kutsanır. Şamanın biri asıl, diğeri yedek ol-
mak üzere iki davulu bulunur. Şaman ölün-
ce davulu parçalanarak mezarının yanına
konur. Altaylılar'da davulun sapının yapıl-
dığı ağaç davulun asıl sahibi olan ölmüş
bir şamanı, sapın üzerine işlenen çeşitli şe-
killerse onu kullanan şamanı temsil eder.
Davulun iç ve dış yüzeyinde bulunan re-
simler şamanî dünya görüşüyle doğrudan
ilişkilidir. Davulun derisi üzerinde ay ve gü-
neş resminin yanı sıra şafakla tan vaktini
temsil eden iki küçük daire ve yıldızları
gösteren noktalar, ayrıca Ülgen'in kızları-
nı tasvir eden resimlerle kuş, geyik, ağaç
gibi şekiller bulunur. Altaylılar'da davulda
at resmi de vardır. Şamanın davulu çalar-
ken atının üzerinde göğşe çıktığına inanıl-
ır. Bazan şamanın davulu doğrudan at sa-
yılır. Bundan dolayı özellikle Yâkutlar'da
şaman davulu at derisinden yapılır. Ayırı-
ca şaman davulunun derisi hangi hayvan-
dan yapılmışsa davula o hayvanın adı ve-
rilir. Şaman davulları Altaylılar'dan Türki-
stan'a gelirken tuğ ve kopuzla yer değiştiri-
miştir. Davul da şaman elbisesi gibi ruh-
ları korkutmak amacıyla kullanılır. Âyin sı-
rasında şaman yardımcı ruhlarını davulun
iç kısmında toplar. Davulun işlevini belir-
leyen müziğin büyüüdür. Davulu olmayan
şamanlar davul yerine bir tür binek hay-
vanı kabul ettikleri asâyı kullanırlar. Lapon
şamanları davulu falcılıkta da kullanır, fakat
Altaylılar'da bu uygulama söz konusu
değildir. Şamanların kullandığı ayna ise
ruhların yerinin belirlenmesi ve şamanın
dünyayı görmesini sağlar. Güney Altaylılar'-
da "orbu, tokıga" diye adlandırılan davul
tokmağı taze kayın ağacından yapılır. Tok-
mağın ucu sesin tiz çıkmasını önlemek için
deriyle kaplanır. Kuzey Altaylılar'da tokmak
yerine bazan tavşan veya geyik ayağı kul-
lanılır. Davulun tokmağının değişik biçim-
lerde hazırlandığı da olur. Altaylılar'da da-
vul tokmağına kamçı da denir.

Orta Asya Şamanizmi'nde, diğer adıyla
Baksılık'ta şamanlara ait özel bir kıyafet
yoktur, fakat burada da temel ritüel ens-
trümanı müzik aletleridir. Bunlar göçebe
topluluklar olan Kazak, Kırgız, Türkmen ve
Karakalpaklar'da kobuz / kobız, domra,
dutar ve gıcaktır. Bu enstrümanların kö-
kenini kendisinin de bir şaman olduğuna
inanılan Dede Korkut'un kopuzu meyda-
na getirir. Kopuz üzerine başta muska ol-
mak üzere küçük ziller ve çeşitli ses çık-
aran nesneler bağlanır. Kırgız ve Kazak şa-
manları ruhları kopuzla çağırır ve kovar-
lar. Orta Asya'nın yerleşik halkı kabul edi-

Bir şaman ile
derisinin
üzeri
resimlenmiş
bir şaman
davulu
(çaluu =
tüngür)

len Özbek ve Tacikler'in şamanları ise davul ve def kullanır. Özbek davulunun üzerine kurban kanı ile şekiller çizilir. Deri üzerine çizilen ağaç dalları dünya ağacını sembolize eder. Türkmenler dütar üzerine bez bağlar. Beyaz bez erkek, kırmızı bez dişi ruhlar içindir.

Altaylılar'da şaman (kam) sadece Ülgen'e kurban sunmak için göğsü çıkar. Bu yolculuk üç gün sürer. Şaman göğsü çıkmadan önce hazırlıklar yapar, bu hazırlığa akşam başlanır. Tören alanı ıssız bir ormanda kurulan çadırıdır. Şaman önce sürüden kurbanlık bir at seçer, seçilen atı Ülgen'in onayına sunar, kurban beğenilirse hemen o akşam kesilir. Ertesi gün âyine devam edilir. Şaman def içine topladığı ruhlarla yolculuğa çıkar. Kurban göğsü en üst katında bulunan Ülgen'e sunulur. Bu olayın ardından şaman bayılarak yere yığılır. Törenin üçüncü gününde saç yapılır, eğlence düzenlenir. Şaman bu seyahatte karşılaştığı ilginç olayları çadırda bulunan kişilere anlatır. Şamanın seyahati göğsü doğru olduğu gibi yer altına doğru da olabilir. Kötü ruhlar yakaladıkları ruhları yer altına götürdükleri için şaman bu ruhları kurtarmak amacıyla yer altı dünyasının hâkimi Erlik'le de muhatap olmak zorundadır. Şaman için bu karşılaşma anı oldukça güçtür. Bu sırada şaman büyük bir cezbe halinde kendini kaybeder. Yeryüzüne dönerken Erlik tarafından hapsedilen ruhu yeryüzüne çıkarır. Bu âyinden sonra ayılan şaman orada bulunanları selâmlar (ayrıca bk. ÂYİN).

Kazak, Kırgız, Türkmen ve Karakalpaklar'ın baksıları (şamanları) çoğunlukla erkeklerden oluşur. Bunlar âyinlerine kopuz, dombra, dütar, gıcak çalarak başlar. İslâmî etkiyle ruhların yerini alan cinlere sunulan kurbanın eti âyinde hazır bulunanlara dağıtılır ve kokusu cinlere gider. Bakı yardımcısı ruhları gelince âyine başlar. Tacik ve Özbek baksılarının çoğunluğunu ise kadınlar oluşturur. Bu kadınlar genellikle koruyucu ruhları izin vermediği için evlenemez. Âyinlerini gündüz yaparlar. Besmele ve evliyalara dualarla tambur ve def eşliğinde başlanan âyinler sırasında ayna ve içinde pamuk parçacıkları bulunan su kâsesi kullanılır. Ruhlara un ve undan yapılmış yiyeceklerle boynuzlu küçükbaş hayvan veya piliç kurban edilir. Âyin sırasında bakı hastanın kafasını veya vücudunun büyük bir bölümünü beyaz bir bezle örter ve hastanın üzerine kurban kanı ile karıştırılmış bir yağ serper. Ardından kötü ruhların kötülük yapma yeteneklerine göre onların zararlarını önlemek amacıyla ip üzerine

düğümle atıp cinleri etkisiz duruma getirir.

Yeni Şamanizm (Neo-chamanisme). Günümüzde Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan bu hareketin temelini Avrasya Şamanizmi oluşturur. Hamayon, üç asır önce Avrasya'ya gelen hristiyan misyonerler tarafından tüccar ve seyyahlar yoluyla Kuzey Asya steplerinden Batı'ya aktarılan Şamanlığın önceleri şeytanla özdeşleştirildiğine, ardından hekimlikle ilişkilendirildiğine ve son gelinen noktada ise idealleştirildiğine dikkat çekmektedir. Bilhassa Aydınlanma dönemi bilginlerinin çoğuna göre şamanlar yok edilmesi gereken şarlatanlar, Şamanlık da akıl dışı davranışın bir modelidir. Buna karşı J. Herder, W. von Goethe ve V. Hugo gibi bazı yazarlar şamanı "dinî duyguları terennüm eden bir virtüöz" diye tanımlamıştır. Eliade'nin *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase* adlı eserinin yayımlanmasının ardından (Paris 1951) Şamanizm Batı'da yeniden değerlendirilmiş, 1960'tan sonra özellikle Kuzey Amerika'da Şamanizm'le ilgili yeni bir dönem başlamıştır. Buna paralel olarak Yeni Şamanizm ya da Şehir Şamanizmi (chamanisme urbain) diye adlandırılan yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Carlos Castaneda'nın çalışmaları önemlidir. Castaneda, Şamanizm'e Eliade'nin akademik bakış açısından farklı bir anlayış getirmiştir. Buna göre Şamanizm, taraftarlarına özgürlük kazandırma, kötü ruhların yokluğunu kabul etme gibi esaslara dayanmaktadır. Herkes kendinin şamanı olmalıdır düşüncesi üzerine kurulan Yeni Şamanizm, tutarlı bir hareket olmayıp farklı semantiği ve sayısız fraksiyonları ile karmaşık bir fenomendir. Yeni Şamanizm hareketinde Eliade ile Castaneda'nın fikirlerinin bir sentezini yapmaya çalışan, Foundation for the Shamanic Studies'in (FSS) kurucusu olan ve Michel J. Harner ile Dream Change Coalition (DCC) organizasyonunu oluşturan John Perkins ve Bernardo Peixoto'yu da zikretmek gerekir. Yeni şamanistler arasında ayrıca Yeniçağ (New Age) akımına bağlı gruplar, çevreciler, feministler ve yeniden tabiata dönmeyi hedefleyen gruplar yer alır. Bu anlamda Yeni Şamanizm, postmodern felsefe doğrultusunda içinden çıktığı gelişmiş endüstri toplumlarına dogmaları, kurumları, ibadetleri olmayan, herkesin kendi mitini yaratabileceği bir din sunmayı amaçlamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Radloff, *Versuch*, II, 476-477; M. Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris 1951; a.m.f., *Traité d'histoire des*

religions, Paris 1974, s. 62-66; Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* (haz. İsmail Aka – Kâzım Yaşar Kopraman), İstanbul 1976, s. 116-124; A. Molnar, "Qam, Yatçı and Büyü: Notes on Old Turkic Shamanism", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler: I. Türk Dili*, İstanbul 1985, I, 197-204; Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, İstanbul 1986, s. 45, 177; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 1986; S. A. Tokarev, *Religiya v istorii narodov mira*, Moskva 1986, s. 195-202; N. Drury, *Şamanizm* (trc. Erkan Şimşek), İstanbul 1989; R. N. Hamayon, *La chasse à l'âme: Esquisse d'une théorie du chamanisme sibérien*, Nanterre 1990; L. P. Potapov, *Altayskii Şamanizm*, Leningrad 1991; A. M. Sagalaev, *Urlo-Altaiskaya Mifologiya*, Novosibirsk 1991, s. 90-97; E. Tryjarski, *Zwyczaże pogrzebowe ludów tureckich na ile wierzeń*, Warszawa 1991, s. 223-227; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1991, VIII, 107-117, 204-208; G. V. Ksenofontov, *Şamanizm izbrannye Trudi*, Yakutsk 1992; a.m.f., *Les chamanes de Sibérie et leur tradition orale suivie de chamanisme et christianisme* (trc. A. Michel), Paris 1998; M. Hoppal, *Schamanen und Schamanismus*, Augsburg 1994; Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dinî* (trc. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, s. 49-65; Şükrü Uslu, *Dinî Pratikler Açısından Kam ve Kamlık* (doktora tezi, 1997), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; P. Garone, *Chamanisme et Islam en Asie centrale: La baksylyk hier et aujourd'hui*, Paris 2000; M. Perrin, *Şamanizm* (trc. Bülent Arbaş), İstanbul 2001; Ünver Güney – Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul 2003, s. 137-143; Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2003; Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm* (haz. Turhan Yörükân), Ankara 2005; Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2006; V. N. Basilov, "Le chamanisme islamisé des peuples d'Asie centrale", *Diogenes*, sy. 158, Paris 1992, s. 7-19; M. Fuad Köprülü, "Türk-Moğol Şamanizminin Tasavvufî İslâm Tarikatları Üzerindeki Etkisi" (trc. Ferhat Tamir), *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1, Ankara 1996, s. 1-8; C. Laflamme, "Les stratégies sociales des groupes néo-chamanistes occidentaux", *Religions*, sy. 22, Montréal 2000, s. 73-83; Sâdettin Buluç, "Şaman", *İA*, XI, 310-335; J. Lambert, "Le chamanisme sibérien", *Encyclopedie des religions*, Paris 2000, s. 1226-1231.

HARUN GÜNGÖR

ŞAMDAN

Arapça *şem'* (mum) kelimesinden Farsça -dân ekiyle yapılan *şem'dân* > *şamdan* "mum taşıyıcı aydınlatma aracı" demektir. Kollarının ucundaki tablalara lamba veya kandiil konulan birkaç kollu seyyar lambalıklar da halk arasında şamdan yahut *çırakma* / *çırakman* (Far. *çerağ*- pâ "ışık ayağı") diye anılır. Çeşitli boyda ve biçimlerde bakır, bronz, piring, gümüş ve altın gibi malzemelerden yapılan şamdan mâ-